

Farkas Judit

“Ardzsúna dilemmája”
Reszocializáció és legitimáció egy magyar
Krisna-hitű közösségben

PhD dolgozat tézisei

konzulens:
Vargyas Gábor CSc.

Pécs
2006.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítséget nyújtottak dolgozatom megírásához!

Köszönöm

- A Krisna-hívőknek a sok-sok segítséget és türelmet, amivel kutatásomhoz hozzáálltak.
- Havasi Róbertnek támogatását és kitartását, és köszönöm a fotók elkészítésében nyújtott segítségét.
- Vargyas Gábornak, hogy mindig támogatott és tartotta bennem a lelket.
- Kisbán Eszternek, hogy figyelemmel követte munkámat, és nehézségeimben mindig igyekezett segíteni.
- Derjanecz Anitának, Hesz Ágnesnek, Nagy Zoltánnak, Pócs Évának, hogy olvasták írásaimat, és értékes tanácsokkal láttak el.
- Farkas Zsuzsának az illusztrációk elkészítésében nyújtott segítségét.
- Bajusz Juditnak, Krisna-hívő lektoromnak, hogy minden írásomat elolvasta, felhívta figyelmemet az esetleges tárgyi tévedésekre, stilisztikailag javította a szövegeket, és ellenőrizte a szanszkrit szavak és nevek írását.
- a PTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszékének az erkölcsi támogatást, és hogy eszközeivel segítette terepmunkámat.

Terepmunkám anyagi háttérét biztosították:

- A European Institute of Food History (Tours, Franciaország) „aide à la mobilité” ösztöndíja
- A Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund Program kutatói ösztöndíja
- A Kisbán Eszter vezette, T043044 számú OTKA kutatási program
- Az Andrásfalvy Bertalan vezette TS040750 számú OTKA kutatási program
- A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar normatív kutatási támogatásai

ELŐSZÓ

A Krisna-tudat, mint Indiából Nyugatra került vallási mozgalom, nem csak az indiai vallást követi, hanem az indiai életmód egy szakrálisnak tekintett változatát is megpróbálja átvenni, a gyakorlatban megvalósítani. Ez a kísérlet és megvalósulása a kulturális antropológiai kutatás fókuszába vonja a mozgalmat. A kulturális sokféleséget idegenben és itthon egyaránt vizsgáló antropológia számára a krisnás mozgalom egyszerre jelenti az egzotikumot, az idegen kultúra kutatását, és a saját kultúra vizsgálatát is. Az antropológia olyan témái, mint kultúrák találkozása és egymásra hatása, adaptáció és enkulturáció kérdései itt sajátos vetületbe kerülnek, hiszen az idegen kultúrát ebben az esetben külső kényszer nélkül, önálló döntés eredményeképpen adaptálja egy csoport, az átvétel gyakorlatilag az átvett világkép és értékrendszer „bennszülöttjeivel” való találkozás *nélkül* történik meg, és a nyugati Hare Krisna mozgalom az indiai Krisna-hit revitalizálójának tekinti magát.

Az átvétel az egyének részéről kultúraváltást kíván meg; az indiai kultúra idegensége pedig az átvett életvezetésnek a befogadó szociokulturális környezethez való alkalmazását teszi szükségessé. Dolgozatomban a magyar Krisna-hívők kultúraváltást szolgáló metódusait, adaptációs módszereit, és az azt biztosító legitimációs keretet vizsgálom.

KRISNA-VALLÁS, KRISNA-TUDAT

A Krisna-tudatos mozgalom Indiából Nyugatra került *vallási mozgalom*, amely az indiai vaisnavizmushoz, annak ún. *gaudíja vaisnavizmus* ágához tartozik. A gaudíja vaisnavizmus gyökerei a XV-XVI. századba, egy Csaitanja (1485-1534) nevű vallásalapítóhoz nyúlnak vissza, aki szerint Isten korra, nemre és kasztra való tekintet nélkül bárki számára elérhető az isten iránti önzetlen odaadással és szeretettel, és Krisna neveinek éneklésével. Csaitanja a kiinduló pontja annak a tanítványi vonalnak, amelynek A. C. Bhaktivedanta Prabhupád (1896-1977) is tagja volt. Prabhupád azért, hogy vallása törekvéseit megvalósítsa – miszerint Indián kívül is, az egész világon el kell terjeszteni a Krisna-hitet – 1965-ben az Egyesült Államokba utazott, és ott 1966-ban létrehozta a Krisna-tudat szervezetét, az ISKCON-t (International Society for Krishna Consciousness). A mozgalom néhány éven belül valóban nemzetközivé vált, a krisnások – ahogyan a köznyelv nevezi őket, és amely elnevezést ők nem vesznek rossznéven – világszerte templomokat, központokat nyitottak; Prabhupád pedig fokozatosan indiaizálta híveit, tehát bevezette az eredeti vaisnava életmódot és az azzal járó szigorú vallásgyakorlatot a mozgalomban. Az alapító halála után (1977) a vezetést a Prabhupád által már korábban kijelölt – és általa felavatott – nyugati lelki tanítómestereket (guru) tömörítő GBC (Governing Body Commission) vette át. Az egyes országok közösségei minden téren autonóm egységként működnek, de a mozgalom általános irányelveit ez a vezető testület határozza meg. A Hare Krisna mozgalom a hetvenes években jutott el Magyarországra; a közösség 1988-ban adta be egyház-alapítási kérelmét a magyar államnak, és 1989 óta működnek, mint bejegyzett egyház, Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége néven.

A Krisna-tudatos élet célja visszajutni Istenhez, a módszer pedig, amellyel el lehet jutni hozzá: „a cselekvés és a szeretet jógája” (*bhakti-jóga*), aminek lényege Krisna szeretetteljes és odaadó szolgálata. A bhakti-jóga nem elvonulást és aszkézist hirdet, hanem isten cselekvő és szeretetteljesi szolgálatát, a Krisna-hívő egész életének felajánlását Isten szolgálatába. A tökéletes istenszeretet közvetlenül eljuttat istenhez, ez a spontán, teljes odaadás azonban csak keveseknek adatik meg, a többség a Csaitanja és követői által meghatározott vallásgyakorlatok és ideális vaisnava életmód mindennapi rutinja segítségével fejlesztheti isten iránti ragaszkodását.

KUTATÁS LEHETŐSÉGEI, KERETEI

Témaválasztás

A krisnásokkal kapcsolatban leggyakrabban feltett kérdés: miért csatlakozik valaki a mozgalomhoz, kik a csatlakozók? A megtérőkkel és a megtérés motivációival számos vallásszociológiai munka foglalkozik, a konverzió szakirodalma esetükben is (ahogyan az új vallási mozgalmak esetében általában) meglehetősen széleskörű. Engem azonban a velük való találkozás során sokkal inkább az érdekelt, hogy a mozgalom mellett döntők hogyan sajátítják el az új élet- és gondolkodásmódot, és melyek azok a módszerek és intézmények, amelyek a krisnás valóságot a hívők mindennapi, egyetlen valóságává képesek alakítani. A Krisna-hívőkkel való találkozás során az egyik legfeltűnőbb jelenség az indiai és a nyugati kultúra sajátos keveredése, ami a szocio-kulturális környezethez való alakítás és a missziós törekvés eredménye. Az új életmód és a befogadó környezet összeegyeztetése, illetve az új kultúra elsajátítása között szoros kapcsolat van, hiszen egyik a másik nélkül nem létezhetne: 1. a vallás bizonyos módosulása szükséges ahhoz, hogy híveket tudjon toborozni magának olyan szocio-kulturális, de akár klimatikus és földrajzi meghatározottságok között is, ahová a szigorú értelemben vett, eredeti vaisnava kultúra nem ültethető át, 2. a tagok reszocializációja nélkül pedig nem létezhet a csoport, amely a vallást és kulturális rendszerét képviseli. Ezért tartottam fontosnak ebben a dolgozatban a két folyamat, az adaptáció és a reszocializáció együtt tárgyalását.

Kutatásom elsősorban a városi közösségekre koncentrált. A mozgalom bizonyos kontextusban hangsúlyozza a profán világtól való elhatárolódását, de nem követeli meg a hívőktől, hogy teljesen elszakadjanak attól. Magyarországon is létrehoztak egy önálló falut, (Krisna-völgy, Somogyvámos), ahol viszonylagos elzártságban élhetnek szerzetesi életet, de a Krisna-hívők nagy része városokban él, bentlakó szerzetesként a helyi templomban, vagy saját otthonában. A városban élő Krisna-hívők élete kitűnő terepnek bizonyult annak vizsgálatára, hogy egy, a környezetétől nagyban eltérő kultúrát, életmódot hogyan helyeznek bele az új környezetbe, magyar viszonyok közé, ennek érdekében milyen életstratégiákat alkalmaznak, és milyen alkalmazkodási módokra ad lehetőséget illetve útmutatást maga a vallás. Másfelől az új gondolkodásba és életmódba való beletanulás módszerei és intézményei is világosan kirajzolódnak az „elhagyott” kultúrával nap mint nap szembesülő városi közösségek vizsgálata során.

A tudománytörténeti előzmények áttekintése világossá tették, hogy a krisnás mozgalom antropológiai vizsgálata meglehetősen gyér, és hogy az engem elsősorban foglalkoztató problémák néhány elszórt megjegyzéstől, kisebb vizsgálatoktól eltekintve nemigen képezik a kutatások konkrét tárgyát.

Dolgozatom megírásakor tehát nem egy monográfia létrehozása volt a célom, hanem néhány speciális, ugyanakkor az egész krisnás életvilágot meghatározó probléma (kultúráváltás, adaptáció, és az ezeket biztosító legitimációs keret) megértésére és megértetésére törekedtem.

Források, a kutatás módszere

- *primér irodalom*: a Krisna-tudat szoros kapcsolatban van az írott szövegekkel – folytonosan hivatkozik rájuk és függ tőlük –, így a Hare Krisna mozgalom vizsgálata során elengedhetetlen volt a krisnás primér irodalom bevonása a kutatásba (1. indiai szentírások és azok kommentárjai, a hívők által nap-mint nap tanulmányozott irodalom, a tulajdonképpeni krisnás kánon, 2. a nemzetközi szervezet menedzsmentjének írásos anyaga, 3. a mozgalomalapító Prabhupád által írt hatalmas mennyiségű irodalom, illetve a Prabhupád tanításairól, beszélgetéseiről, interjúiról készült hang- és videofelvételek, amelyek aztán leírásra és kiadásra kerültek, és számítógépes adatbázisként is elérhetőek, 4. Prabhupád tanítványai által írt könyvek, esszék, cikkek, 5. a mozgalom által kiadott különböző lapok,

folyóiratok, hírlevelek, regények, mesekönyvek, képregények, 6. un. vjásza-púdzsa szövegek, rövid, 1-3 oldalas, a Krisna-hívó által a gurujuk születésnapjára írt dicsőítő szövegek.

- *másodlagos irodalom*: a vaisnavizmusról és a Krisna-tudatról írt tudományos munkák, a vallástörténeti, vallásszociológiai, etnográfiai stb. szakirodalom.
- *kulturális antropológiai terepmunka*: *interjúk*; *hanganyagok* a tanításokról, szertartásokról (zene, ének, szertartásszövegek), *fotó- és videó dokumentáció*; *résztevő megfigyelés* (ideje: 1998 óta, helyszínei: elsősorban az általam vizsgált helyi közösség temploma illetve az egyes hívők otthonai. Emellett fontos helyszínek voltak az országos és helyi Hare Krisna fesztiválok és rendezvények, Krisna-völgy, a budapesti templom, budapesti fesztiválok és India).
- *Egyéb források*: *Internet* (a mozgalom adatbázisai, honlapjai, stb.)

Dolgozatomban áttekintettem a krisnásokról írt szakirodalmat, bemutattam a vallás gyökereit, tanításait és a mozgalom történetét, belehelyeztem a krisnás mozgalmat mind a hinduizmus, mind az új vallási mozgalmak nyugati és magyarországi történetébe, áttekintettem intézményrendszerét és gazdasági működését. Ezek után a fenti forrásokra, a kulturális antropológia terepmunka módszerével gyűjtött anyagomra, és bizonyos elméleti keretre (Somlai Péter illetve Berger és Luckmann szocializációs tézisei, Weber világot elutasító/világban benne élő aszkézis modellje) támaszkodva felállítottam és bizonyítottam téziseimet. Végül bemutattam az indiai Krisna-hit diffúzióját lehetővé legitimációs keretet, és ezen belül értelmeztem a magyar krisnás életvilágot.

A dolgozat érvényessége

Bár dolgozatomban elsősorban egy magyar városi krisnás közösség körében végzett terepmunkán alapul, megállapításai véleményem szerint kiterjeszthetők az egész magyar mozgalomra, hiszen mind a kultúraváltást, mind az adaptációt segítő módszerek az egyház intézményrendszerén alapulnak, és az egyház által közösen kidolgozott irányelvek alapján működnek. Ugyanakkor az alapelvek alkalmazása egy adott környezetben és szituációban, ahol és amiben az adott közösség tagjai élnek, egyéni megoldásokat is eredményeznek. Ezért eredményeim érvényességéről elmondható, hogy dolgozatomban a krisnás egyház által kidolgozott, a kultúraváltást és az adaptációt segítő alapelveknek egy közösségen belüli megvalósítását mutatja be a közösség egyéni megoldási stratégiával, ami azonban az egész magyar krisnás közösséget illető általánosítások levonására alkalmas.

KULTÚRAVÁLTÁS, BELENEVELŐDÉS AZ ÚJ KULTÚRÁBA: RESZOCIALIZÁCIÓ

A Krisna-hívők hangsúlyozzák, hogy nem tudnak és nem is akarnak indiaiakká válni. Számukra az a revitalizált értékrendszer a minta, amelyet a vaisnavizmus tiszta formájának tartanak, és amit univerzálisnak tekintenek. Hogy ez az univerzális értékrend éppen Indiából indult, és indiai jellegzetességeket visel, szerintük eltörpül amellel, hogy mindenki számára követhető/követendő egyetemes értékeket közvetít. Ez azonban a gyakorlatban mégiscsak radikális gondolkodás- és életmódbeli váltást jelent, tehát a folyamattal kapcsolatban feltett kérdések továbbra is relevánsak maradnak. A kultúraváltás az egyén korábbi szocializációja során átvett kulturális modell lebontását, és az új valóság felépítését követeli meg. Ennek módszere az un. reszocializáció, újólagos szocializáció, aminek hatékonyságát azt biztosíthatja, hogy az egyént leginkább meghatározó elsődleges szocializáció mintáit követi. A krisnás mozgalom tudatában van a kultúraváltás nehézségeinek és a reszocializáció fontosságának, ezért számos olyan módszert dolgozott ki, a közösségi élet számos olyan elemét bátorítja és erősíti, amelyek elősegítik e folyamatot:

- *Lexikális tudásfejlesztés:* a Krisna-tudat Nemzetközi Szervezete (ISKCON) az az intézmény, amely összefogja a világgép, a dogma tanulását, illetve az életmód elsajátítását, és ezáltal megkísérli beépíteni a vaisnavizmust mint mindennapi valóságot az egyénekbe. A hagyományos társadalmakban – és részben a modern társadalmakban is – ezek elsajátítása, felépítése a mindennapokban, generációról generációra történik. A krisnás mozgalom azonban e hagyományozódási metódus egy részét nélkülözi, így a tradicionális kultúraátörökítési módszerek mellett a tanuláshoz új módszereit is ki kellett dolgoznia. Ezek elsősorban a Krisna-hit filozófiájának elsajátítását célozzák, és rendszeres tanulásból (és vizsgákból) állnak, ahol a tanulók egyrészt önmagukat képezik társaik segítségével, másrészt a helyi közösség által a tagok számára szervezett előadássorozatokon, képzéseken kapnak segítséget az anyag elsajátításához.
- *„A guru átlátszó közege.” A kétféle guru és az autoritás-rendszer:* az ember nem a társadalom tagjaként születik, hanem azzá kell válnia. Ennek a folyamatnak a kezdőpontja az internalizáció, melynek során az egyes ember átvesz egy világot, az átvett világot pedig alkotó módon átalakíthatja, esetleg újraformálhatja. Az ún. szignifikáns mások, azaz a szülők közvetítik a gyermek felé a valóságot, a gyermek az elsődleges szocializáció során átveszi a szignifikáns másik szerepeit és beállítottságait, internalizálja, sajátjává teszi azokat. A krisnás közösségben az avató lelki tanítómester (diksa-guru) és a közösség további vezetői (siksa-guruk, autorítások), a hívők életének főszereplői tekinthetők a szignifikáns másoknak, akiknek e szerepét a vaisnava társadalmi modell hierarchikus berendezkedése, a hierarchiában feljebb lévők feltétel nélküli követésének szabálya biztosítja. A hinduizmusban bevett ideológiát, miszerint a gurut egyben apának is tekintik, a krisnás közösség be tudta kapcsolni a kultúraváltást segítő metódusok rendszerébe, össze tudta kapcsolni a reszocializációban elengedhetetlen szignifikáns másik szükségességével.
- *Bhakti-vriksa csoport:* az a Krisna-hívő, akinek lehetősége van beköltözni a templomba, a nap minden órájában maga előtt láthatja a példát, amit követnie kell ahhoz, hogy Krisna-tudatos módon éljen és gondolkodjon. Ezt azonban nem mindenki teheti meg, vagy éppen nem akarja megtenni. Számukra működik az ISKCON egyik kiemelkedő fontosságú, a reszocializációt segítő intézménye, a *Sejt* vagy – a gyakrabban használt terminussal – a bhakti-vriksa csoport. A Krisna-hit valósága a kibocsátó kultúra valóságától oly mértékben eltér, hogy az azonnali és teljes áttérés lehetetlen, és a Krisna-hit elfogadása után is jó időbe telik, amíg a kezdő hívő megérti akár a legegyszerűbbnek számító dolgokat is, és azt gondolkodásába, mindennapjaiba beépíti. A kulturális sokk elkerülését célozza a Krisna-tudatban gyakran hangsúlyozott *fokozatosság elve*. A bhakti-vriksa program célja a kongregáció fejlesztése, az új hívők fokozatos bevezetése a krisnás életmódba és vallásba, a kongregáció és a magtagság közötti kapcsolattartás. A templom, mint a közösségi élet központja, és benne a kultúraváltásban előbbre járó hívők szolgáltatják a követendő példát a vaisnava életmódot és gondolkodást elsajátítani kívánó kezdők számára.
- *Az avatás szerepe a reszocializációban:* a lelki tanítómester által adott avatás lehetőséget biztosít a Krisnával való szorosabb kapcsolatra, de ez csak lehetőség, azt a hívőnek kell beteljesítenie valóban aktív hiteléttel (odaadó szolgálattal), és guruja odaadó követésével. A hívő akkor kaphat avatást, ha elég érettnek számít, az érettség pedig egyrészt bizonyos fejlettséget jelent a lelki életben, másrészt pedig mutatja, hogy az egyén mennyi ún. odaadó szolgálatot végzett, milyen lelki és gyakorlati tudással rendelkezik, és mennyire képes a közösséggel együttműködni. Ezek a jegyek – ha megvannak – mind azt mutatják, hogy a hívő a reszocializáció módszerei segítségével eljutott a vaisnava valóság elsajátításában egy bizonyos szintre. Ebben a kontextusban tehát az avatás jelzésértékű: azt mutatja, hogy a hívő eljutott az enkulturáció bizonyos fokára. (Ugyanakkor nem jelenti azt, hogy akinek nincs avatása, az nem jutott el idáig. Az avatás hiányának több oka lehet: például a hívő

ritkán találkozik választott gurujával, ezért nincs lehetőségük a minimális kontaktusra sem, ami az avatáshoz szükséges).

- *Krisna-völgy szerepe az új valóság elsajátításában:* a krisnás templomoknak kiemelkedő szerepük van a reszocializációban: a templom az az intézmény, ami kidolgozza és összefogja az enkulturációt segítő módszereket, és közösségi aktivitása (krisnás terminussal *társulás*: együttlét a hívőkkel) valamint példája révén megerősíti az egyénekben azt a valóságot, amelyet átvenni szándékoznak. Krisna-völgy szerepét a reszocializációban a fentiekén túl tovább erősíti az a tény, hogy az ideális vaisnava társadalom megvalósítója kíván lenni. Itt rendezik meg a vaisnavizmus legnagyobb ünnepeit, fesztiváljait, táborait. A Krisna-tudatos valóság itt sokkal tisztábban és aktívabban van jelen, mint a Krisna-völgyön kívül. A Krisna-falu az archetípust, az idealizált Indiát – sokkal inkább a Védák vélt Indiáját, mint a mai Indiát – próbálja megismételni az eldugott somogyi falu határában. Az idelátogató hívők azt a mintát találják itt, amihez saját városi életüket kell közelíteni. A Krisna-faluban élő hívőkről eleve feltételezik, hogy nagyobb tudásúak és több gyakorlattal rendelkeznek, mint ők, tehát sokat lehet tanulni tőlük. A társulás, és ezzel a sokat emlegetett példa figyelése így itt legalább olyan fontos, mint a hívő saját templomában. A fesztiválokra rendszerint eljönnek az ISKCON vezető gurui is, vezetik a szertartásokat, leckét adnak, tanítanak. A leckék a vallás tételeit tanítják, a szertartások a vallás valóságát reprezentálják és erősítik a hívők számára. A leckék és szertartások közötti szünetek a gyakorlat elsajátítására nyújtanak lehetőséget: az ide érkező hívők szolgáltatásokat vállalnak, segítenek a templom díszítésében, takarításában, ételt osztnak, közben a Krisna-tudatos valóság mintáit látják és tanulják el ennek a valóságnak már tapasztaltabb „lakóitól”; a farm így válik a kultúraváltás és a reszocializáció kiemelkedően fontos forrásává.
- *„Az Úr lótuszlabáról lemosott por.” Ünnepe és rítus szerepe a reszocializációban a fürdetési ceremónia (abhisék) példáján:* a Krisna-völgyben megtartott ünnepek, és a hozzájuk kapcsolódó rítusok az ünnep és a rítus kultúraközvetítő szerepéből adódóan kiemelkedően fontos szerepet játszanak, amit dolgozatomban egy fürdetési ceremónia példájával mutattam meg.
- *Indiai zarándoklat mint kultúratanulás:* Az ISKCON indiai jelenléte a mozgalom egyik legérdekesebb aspektusa, és talán a Krisna-hit történetének is legkülönösebb eseménye. Prabhupád nem csak azért ment az Egyesült Államokba, hogy megmentse a „materialista nyugatot”, hanem Indiát is meg akarta menteni: hitt benne, hogy ha sikerül nyugati hívekre szert tennie, ez figyelmeztetni fogja Indiát, meg fogja állítani a modernizáció felé való rohanásban, vissza fogja téríteni a vallás útjára. E törekvésének eredménye a huszonhárom ISKCON-központ az indiai szubkontinensen (néhány a nagyobbak közül: Majapur, Vrindávan, Kalkutta, Bhubanesvar, Mumbai, Puri stb. központjai). E központok közül a három legfontosabb, a nyugati krisnások által leglátogatottabb központ (Vrindávan – Krisna születési helye, Delhitől kb. 50 km-re, Majapur – Csaitanja születési helye Bengálban, Puri – Csaitanja működésének központja a bengáli öböl partján) a nyugati Krisna-hívők számára fontos forrást jelent a kultúraváltás beteljesítéséhez. A magyar hívők az indiai zarándoklat során egyrészt fenntartják a mindennapok gyakorlatát, a szent helyeken ugyanazt a napi rituális gyakorlatot és időbeosztást követik, és ugyanazokat a szertartásokat végzik, mint otthon. Másrészt a mindennapi gyakorlaton túli cselekvéseket hajtják végre: végiglátogatják a szent helyeket, a vaisnava mitológiában kiemelkedő helyszíneket és a gaudíja vaisnava számpadja tanítók síremlékét (*szamádi*), megfürdenek a szent folyókban és tavakban, szakrális objektumokat járnak körbe, stb. A nyugati Krisna-hívők részvétele a zarándoklaton, részvételük a helyi vallásos cselekvésekben vaisnava kulturális identitásuk és ideáljaik megerősítését és reszocializációjukat szolgálja. Ha egyetértünk azzal, hogy egy adott vallásos rendszer kifejeződik a zarándoklatban, és hogy a cselekvések olyan kulturális előadások, amelyek arra szolgálnak, hogy kulturális tudást közvetítsenek és normatív

társadalmi értékeket fejezzenek ki, akkor a magyar Krisna-hívők számára mind a mindennapi gyakorlat fenntartása (és emocionális feltöltése), mind a mindennapi gyakorlaton túli cselekvések kulturális tanulást jelentenek, ami a szakrálissal való érintkezésen túl – véleményem szerint – a zárándoklat tulajdonképpeni legfontosabb célja.

- „*Minden szó egy ének.*” *A krisnás csoportnyelv rétegei, és szerepe a reszocializációban:* a magyar Krisna-hívők nyelvezete sajátos csoportnyelv, amely csoportnyelv egyedisége lexikai, grammatikai és nyelvi szokások szintjén is megnyilvánul. Rétegei: a nyelvi szokások (megszólítások, köszönések); a hierarchia és a megváltozott férfi-női szerepek nyelvi megjelenítése; a szanszkrit sokrétű használata, szanszkrit szavak használata és magyar grammatikába való átültetése; az angol nyelv hatása a magyar krisnás nyelvre (az angol kifejezések használata és magyar grammatikába való átültetése, az angol nyelv grammatikájának hatása szórendben, névelők elhagyásában stb.); a guruk és a hívők nyelvezete közötti összefüggés; és a kibővült jelentésréteggel használt magyar kifejezések. A nyelvnek és a beszédnek valóság-alakító, legitimáló, valóságátadó-hagyományozó szerepe van, ezért megértése döntő jelentőségű egy újfajta mindennapi valóság internalizálásának megértésében. A vaisnava vallásgyakorlat számos olyan elemet tartalmaz, ami a nyelven és a beszéden keresztül, annak segítségével alkotja meg és erősíti meg az egyénben a vaisnava valóságot, és amelyeknek a krisnás mozgalom is alapvető szerepet tulajdonít az új kultúra elsajátításában. Ezek, a fent említett csoportnyelvi elemeken túl: a mantrázás gyakorlata; a Krisnáról szóló történetek hallgatása, és az állandóan Krisnáról való beszéd szabálya; a közösségi beszédesemények, ahol szintén istennek kell középpontban lennie; a vaisnava nyelvi szokások; a *kint* és *bent*, azaz a Krisna-tudatú/nem Krisna-tudatú nyelvi megkülönböztetése, a csoportidentitás erősítése eleve magával a csoportnyelvvvel, és a *kint* és *bent*, *mi* és *ők* további nyelvi jelzéseivel.

AZ ALKALMAZKODÁS PÉLDÁI ÉS A KRISNÁS MOZGALOM LEGITIMÁCIÓJA

A krisnás mozgalomnak az alkalmazkodás legalább minimális szintjét meg kell/kellett valósítania ahhoz, hogy missziós területeinek kulturálisan és földrajzilag is sokszínű körülményeihez alkalmazkodni tudjon. Esetükben igencsak speciális szituációról van szó, ahol kezdetben nem két, különböző kultúrát képviselő csoport találkozott egymással, hanem egy kulturális rendszert (a vaisnavizmust) képviselő egyetlen ember (Prabhupád) és a nyugati kultúra. Magyarországon a két – vaisnava és magyar – kultúra találkozásának további sajátossága, hogy az első magyar Krisna-hívők szintén csak egy, és később sem sokkal több nyugati Krisna-hitűvel találkoztak, akik ráadásul nem is indiaiak voltak, tehát már ők maguk is egy eredeti kultúrájuktól idegen, és az alkalmazkodáson már túlesett tradíciót képviseltek. A magyar krisnás közösség adaptációs módszerét ez a tény ma is meghatározza, a vaisnava kultúra folyamatosan, apránként való átadása, és körülményekhez igazítása sajátos szituációt alakított ki.

A krisnás mozgalom vizsgálata nem szorítkozhat a Krisna-tudat, mint csoport alkalmazkodásának vizsgálatára, a vaisnava kulturális rendszer átvétele az enkulturációval párhuzamosan folyamatos alkalmazkodást követel meg az egyén szintjén is, aki a saját környezetében idegennek számító szokásokat igyekszik meghonosítani mindennapjaiban, és ezeket a szokásokat állandóan adaptálni kénytelen körülményeihez. Az alkalmazkodás vizsgálata tehát az egyén szintjén legalább olyan fontos, mint csoport-szinten. A kettő természetesen nem választható el: az alkalmazkodás szabályait az egyén számára közössége határozza meg, módszereit a csoport dolgozza ki és ajánlja fel tagjai számára. (A reszocializáció során tehát az egyén nem csak a vaisnava világképet és életmódot, hanem egyben a közösség adaptációs stratégiáit is elsajátítja). Ugyanakkor az alkalmazás mértéke – bizonyos megszorításokkal – az egyén döntésén és szociális kompetenciáján múlik: ő dönti el, hogy milyen mértékben kívánja beépíteni életébe a vaisnava életmódot, és körülményei

milyen lehetőségeket nyújtanak számára. (Ehhez alkalmazkodott a mozgalom, amikor az elkötelezettség alacsonyabb fokát felvállalók számára kidolgozta a kongregáció intézményrendszerét). Így lesz valaki cölibátusban élő, teljes idős templomi szerzetes az egyik, illetve a csoportot csak vasárnaponként látogató kongregáció-tag a másik oldalon. A döntés egyben az egyén szintjén alkalmazandó szabálykövetés illetve az alkalmazkodás mélységét is meghatározza.

A kultúrák találkozásának sokrétegű jelenségével állunk tehát szemben, amikor a krisnás közösség életét vizsgáljuk: adaptációs módszereket alkalmaznak a Krisna-hívők egyéni életükben, mindennapjaik Krisna-hitűvé formálásában, és alkalmazkodási módszereket dolgoz ki a közösség is egyrészt tagjai életének formálásához, másrészt a magyar kultúrával és a társadalommal való kapcsolatában. A dolgozatban a mindennapok két szeletén, az emberi élet alapvető szükségletei közül kettőn, az otthon („*Templom a panellakásban*”) és a táplálkozás („*Visszaenni magunkat Istenhez.*”) példáján mutattam be a vaisnavizmus magyar kultúrához való adaptálásnak lehetőségeit, és az egyén szintjén zajló adaptációs folyamatokat.

Ardzsúna, Krisna barátja egy csatában, a kuruksetrai mezőn óriási dilemma elé került: ellenfélként családja, rokonsága állt vele szemben, és nem tudta eldönteni, mi az ember számára a követendő: a nem-ártás elve, a családdal szembeni tisztelet (ekkor le kell tennie a harci nyilat), vagy elrendelt szerepének véghezvitele (ekkor viszont rokonai ellen és szíve ellenére) kell harcolnia.

A krisnás mozgalom ugyanazzal a dilemmával küzd, amivel Ardzsúna: hogyan lehet megfelelni hite előírásainak olyan körülmények között, amelyekbe került, hogyan lehet elvégezni a kötelességet úgy, hogy a tett és az ember maga Krisna-tudatos maradjon? A Krisna-hit nyugati expanziója során felmerülő legitimációs erőfeszítések jelentős gyakorlati módosításokat követelnek meg a mozgalomtól, ami feszültséget hoz létre a tradicionális teológiai hagyomány és annak jelenkori gyakorlata között. Ennek feloldásához legitimációra van szükség a vaisnava tradíción belül is. A vaisnava életmód adaptálása a befogadó kultúrához és életkörülményekhez a változtatások belső legitimálását is megköveteli, hiszen e nélkül a körülményekhez alkalmazkodó életmód nem szabálykövető, eképpen nem tekinthető – a vallás definíciója szerint – tiszta Krisna-tudatos életnek, elveszíti szakralitását, következésképpen nem teljesíti eredeti célját, nem juttat vissza istenhez. A cél tehát: hű maradni az eredetekhez, de adaptálódni és virágozni az alapvetően idegen környezetben.

- *Az alkalmazkodás elvei: fokozatosság elve, és helyhez, időhöz, körülményekhez való alkalmazkodás elve.* A dolgozat példáiban megmutattam a mozgalom által kidolgozott stratégiákat, amikkel az adaptáció megvalósítható, méghozzá úgy, hogy az alapító Prabhupád tanítását követve a dogmában találta meg a változtatások lehetőségét és egyben indoklását is (*fokozatosság elve*: elegendő fokozatosan elsajátítani és alkalmazni a szabályokat; *helyhez, időhöz, körülményhez való alkalmazkodás elve*: a körülményekhez képest alakítható a vallásgyakorlat szigorúsága). A módszerek, amelyekkel a nyilvánosságban megalapozták legitimációjukat, nem feltétlenül direkt vallásos stratégiák voltak, sokkal inkább bizonyos világi értékekre alapoztak, és aktuális társadalmi diskurzusokba illeszkedve valósították meg őket (karitatív szerepvállalás, zöld diskurzus, fenntartható település program, indiai vallás hiteles közvetítői stb.).
- *Az alkalmazkodás jelenlegi irányítói:* A körülményekhez való aktuális alkalmazkodás irányelveit a mozgalom jelenleg élő legmagasabb vezetői, a lelki tanítómesterek – mint egyfajta legitimáló apparátus csúcsirányítói – határozzák meg, amit aztán a helyi vezetés és végül az egyének aktualizálnak és alkalmaznak mindennapjaikban. A szabályoknak a hely, az idő, és a körülmények adta lehetőségek szerinti értelmezése – ami krisnás megfogalmazása annak, amit a szakirodalom a normatív rend interpretációs jellegének nevez – teoretikus szinten elsősorban a guruktól függ. A tudás átadóiként, Krisna

szavainak hiteles közvetítőiként ők a legitimáció forrásai, akik a szentírásokkal alátámasztva valósítják meg az indiai vallásgyakorlat adaptálását Indián kívül. Léteznek bizonyos alapszabályok, de ezeken túl az expanziós terület szociokulturális és környezeti lehetőségeit figyelembe véve a guruk döntenek el, hogy az eredeti vaisnava tradíciót milyen szigorúsággal vezetik be, illetve kéri számon a Krisna-hívóktól.

- *Az alkalmazkodás, a változtatások legitimációja:* a hinduizmus világképe szerint az ideális a múltban van: az ideális világ, az ideális tanítás, az ideális életvezetés stb., és a töretlen tanítványi láncolat koncepciója ezt az ideális múltat hordozza évszázadokon át a guruk láncolatán keresztül. Ha azonban a tanítás valóban el akarja érni célját, alkalmazkodnia kell a térbeli és az időbeli terjedés indukálta kihívásokhoz; ahhoz, hogy meg tudja őrizni a kánont, a gurunak állandóan hozzáférhetővé és érthetővé kell tennie azt a tanítványok számára. Ehhez bizonyos változtatásokra szükség van, ami mégsem rendíti meg a guruk és tanítványok azon hitét, hogy a tradíciót változatlanul kapják és adják tovább, mivel magába a dogmába kódolt a változtatás lehetősége. A doktrinák tulajdonképpen változatlanok maradnak, csak az értelmezésük újul meg.

A guru-szerep egyszerre személyes és intézményi szerep, amiben a lelki tanítómester egyszerre bír az egyéni karizmával, és az intézményes karizma, a kánon autoritásával. Az új doktrinák régiiek interpretálásával kerülnek be a tradícióba a guruk által. Ahhoz, hogy a kánon új interpretációja hitelesként elfogadottá váljon, három faktornak kell egyensúlyban lennie: 1. a társadalmi és teológiai szükségletnek, 2. a kanonikus stabilitásnak, és 3. az innovátor karizmájának. A kánon és a karizma tehát szoros kapcsolatban van a gaudija vaisnavizmusban: a karizma nélkül nincs jelentése a kánonnak, mert a kánon egy karizmatikus személy víziójából ered (lásd Csaitanja), és az élő karizmatikus személy (guru) magyarázata nélkül a kánon nem nyílik meg az olvasó számára. A guru egyéni karizmája (*az innovátor karizmája*) az expanzió területein felmerülő alkalmazkodási problémák (*társadalmi és teológiai szükségletek*) gyors megoldását segíti, ami a szigorú szabályok megszegéséhez vezethet, de a guru az adaptációt mindig a szent szövegek interpretációjának médiumán keresztül viszi véghez (*kanonikus stabilitás*), ezért a változtatások legitimitást nyernek.

A nyugati Hare Krisna mozgalom tehát egy ősi tradíció interpretálójának tekinti magát, és az értelmezéshez a módszert is magából a tradícióból nyeri.

- *Az adaptáció a mindennapok szintjén:* A tradíció értelmezése mindig az eredeti kultúra és a befogadó közeg párbeszédében működik újraalkotó aktusként. A guru a tradíció megújítójaként nem csak felügyeli ezt az interakcióban működő értelmezést, hanem egyben tanítja is tanítványainak, közösségének. Ez adja a mintát a közösség minden tagjának a hétköznapi Krisna-tudatos megéléséhez, ezek azok az adaptációs stratégiák, amelyeket a közösség mintaként kidolgoz tagjai számára. Ugyanakkor e mintákat felhasználva minden Krisna-hívó számára adott a lehetőség (hiszen másként nem is tudna alkalmazkodni egyéni körülményeihez), hogy önmaga döntsön a vaisnava életmód egyéni körülményei közé való beillesztésének mikéntjéről. Az egyén e lehetőségét szintén a dogma legitimálja: egy vaisnava hittétel szerint az ember azért kapott intelligenciát, hogy az ilyen helyzeteket – a szabályok lehető legjobb figyelembe vételével – önállóan is meg tudja oldani.
- *Körülményekhez igazítás vs. normaszegés:* A körülményekhez igazítás és a normaszegés között rendkívül nehéz különbséget tenni ebben az interpretációs rendszerben. Kutatásom alapján úgy tűnik, hogy a krisnás mozgalomban a normakövetésnek több legitim szintje létezik. Elsőként létezik az eredeti vaisnava normarendszer, az ideális életvezetés modellje, amit csak nagyon kevesen ismernek, és még kevesebben követnek, és ami a városi közösségek számára egyértelműen megvalósíthatatlan. Ennek a normarendszernek van egy krisnás verziója, ami az ideális életvezetés módosított, a nyugati körülményekhez

igazított modellje, krisnás kifejezéssel: a *sztenderd*, ami a nyugati Krisna-hívók számára a mintát jelenti. E szabályrendszer betartását a hívó elkötelezettségi szintjének függvényében várják el, és ezek az elkötelezettségi szintek alakítanak ki olyan, félig-meddig informális normakövető szinteket, amelyek az egyes hívók számára a gyakorlatban a tulajdonképpeni követendő mintát jelentik. A helyzetet tovább árnyalja, hogy az ún. sztenderd nagyban függ a közösség lehetőségeitől, és a helyi vezető szigorúságától is. Ezen a norma- és interpretációs rendszeren belül a (rituális) vétség definíciója és kezelése meglehetősen bonyolult kérdés, amire néhány példát hoztam dolgozatomban.

- *A misszionálás helye az alkalmazkodás és a norma relációjában:* a körülményekhez való igazítás és a normaszegés kényes egyensúlya, illetve a Krisna-hit terjesztésére irányuló törekvés elsőbbsége előhívja a krisnás mozgalom egy újabb, alkalmazkodást biztosító metódusát, azt az elvet, miszerint az anyagi világ eszközként felhasználható annak érdekében, hogy a Krisna-hívők minél több embert indíthassanak el az istenhez vezető úton. A krisnás mozgalom tehát az anyagi világ eszközeit – az alkalmazkodás és a racionalizálás érdekében – felhasználhatónak tekinti, amennyiben ezek használata Krisna-tudatosan történik. A Krisna-tudatosan történő felhasználás pedig azt jelenti, hogy a Krisna-hívó az eszközöket Krisna, Csaitanja, Prabhupád, guruja és az ISKCON szolgálatába, a prédikálás szolgálatába állítja. Így hozza létre a vallásos szegénység krisnás ideálját (Prabhupád jelszavával a Krisna-tudat: „egyszerű életmód, emelkedett gondolkodás”) és a korhoz igazított prédikálás vallási törvénye – a külvilág által a mozgalom talán legellentmondásosabbnak értékelt jelenségét – a városban élő, minimális anyagi javakkal rendelkező, de a legújabb technikát, informatikát stb. felhasználó bhaktát, aki eredeti indiai viseletben koldul az utcán, de interaktív Bhagavad-gítá DVD-t kínál az adományért cserébe.

Az adaptációt és azok legitimálását tehát a magyar Krisna-hívók olyan modellek aktualizálásával oldják meg, amelyek mélyen a vaisnava vallási hagyományokban gyökereznek. Az új interpretációk elfogadásának és új kontextusokban való alkalmazásának tradíciója a vaisnavizmus fontos jellemzője, ez tette egyáltalán lehetővé az indiai vallás nyugati misszióját, a nem-indiai Krisna-hívó közösségek létrejöttét, és ez segíti a nyugati hívők mindennapi életét is.

VÉGEZETŰL: TOVÁBBI KUTATÁSOK LEHETŐSÉGE

Mára már a magyar krisnás közösség Magyarországon is „felnőtt”, azaz a fiatalok felnőttek, családot alapítottak, és gyermekeket nevelnek, illetve fokozatosan létrejön az az idős korosztály, amely hamarosan mások segítségére szorul. Mindezek a természetes folyamatok a magyar közösséget is új feladatok elé állítják, például a már létező általános iskola és főiskola mellett középfokú iskolára, és az időseket ellátó intézményre is szükségük lesz. Másrészt pedig, a most még demográfiailag egyensúlytalan közösség a fenti folyamatok eredményeképpen minden korosztályt magába foglaló, „természetes közösséggé” alakulhat, és ezzel közelíthet az ideálisnak tekintet varnásráma-rendszer felé. A jelenség, úgy vélem, kulturális- és szociálanropológiai vizsgálatra feltétlenül érdemes, és disszertációm megállapításait is gyarapíthatja, a folyamat előrehaladtával pedig esetleg új meglátásba helyezheti.

A magyar Krisna-hitűekhez kapcsolódó tudományos tevékenységeim

Szakkikkek:

- 2001 "Visszaenni magunkat Istenhez." A táplálkozás mint áldozat a Krisna-tudatban. *In* Sors - áldozat – divináció. Pócs Éva szerk. Budapest: Janus/Osiris. 103-136.
- 2002 "Templom a panellakásban." Ember, otthon és világmindenség a Krisna-tudatban. *In* Mikrokozmosz – makrokozmosz. Pócs Éva szerk. Budapest: Balassi kiadó. 257-275.
- 2003 „A lelki világban folyamatosan tánc van és zene.” A tánc szerepe a Krisna-tudatban. *In* Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. *Studia Ethnologica Hungarica* IV. Pócs Éva szerk. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. 331-359.
- 2003 "Eating our ways back to God." Sacral nutrition and acculturation in the Krishna conscious lifestyle. *In* The Anthropology of East Europe Review: Central Europe, Eastern Europe and Eurasia. Special Issue: Food and Foodways in Post-Socialist Eurasia. DePaul University, Chicago. Vol. 2, Number 1. Spring, 2003. 49-63.
- 2004 The Role of the offered food in the life of the Hungarian Krishna-believers. *In* Food and History. Massimo Montanari ed. Brepols. Volume 2. n°1, 283-301.
- 2004 “Minden lépés tánc, minden szó egy ének.” A mindennapi élet valósága a Krisna-tudatban. *In* Múlt és jelen. *Studia Ethnologica Hungarica* V. Pócs Éva szerk. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. 151-185.
- 2004 Az istennek felajánlott étel kettős szerepe a magyar Krisna-hívők életében. *In* Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II. Borsoss Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerk. Budapest: L'Harmattan. 129-148.
- 2004 “Az Úr lótszlabáról lemosott por.” A rítus szerepe a vallási konverzióban. *In* Rítus és ünnep az ezredfordulón. *Studia Ethnologica Hungarica* VI. Pócs Éva szerk. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. 269-288.
- 2006 Elbeszélő gyermekirodalom a magyar Hare Krisna mozgalomban. *In* Teremtés. Tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére. *Studia Ethnologica Hungarica* VIII. Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor szerk. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. 149-166.

Tudományos előadások:

- “*Templom a panellakásban.*” *Ember, otthon és világmindenség a Krisna-tudatban.* A konferencia adatai: Mikrokozmosz– makrokozmosz. Emberi test – lakóház – világmindenség. MTA Néprajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2000.
- *A mindennapi élet valósága a Krisna-tudatban.* A konferencia adatai: PTE Néprajz Tanszéke fennállásának 10. évfordulója alkalmából megrendezett konferencia, Pécs, 2001.
- *Táplálkozás és kulturális identitás egy magyar vaisnava közösségben.* Kutatásmódszertani kerekasztal-beszélgetés. PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Interdiszciplináris Bölcsész Doktori iskola Néprajz–Kulturális Antropológia Program, „Magyar táplálkozáskultúra Európában az ezredfordulón” c. OTKA-program (Kisbán Eszter), „Táplálkozás, gazdálkodás, életmód” c. OTKA-program (Kuti Klára), Pécsi Akadémiai Bizottság Etnológiai Tudományok Bizottsága, Pécs, 2005.
- „*Isten a vetőgépen.*” *Az oltár és a mindennapi élet viszonya egy magyar vaisnava közösségben.* A konferencia adatai: Tárgy és folklór, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszéke, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Vaja, 2005.
- *The role of the offered food in the life of the Hungarian Krishna-believers.* A konferencia adatai: Sign and Meaning in Food Culture. Orosz-magyar szimpózium, MTA Néprajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005.